

Гоманюк М., Маркелюк А. Гендерні аспекти годоніміки в обласних центрах Півдня та Сходу України / Гоманюк М., Маркелюк А. // Матеріали III, IV та V Всеукраїнських науково-практичних конференцій (Рівне, 2016–2018 рр.). – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2018 – С. 291-297

*Микола Гоманюк (Херсон), к.соц.н., доцент,
Херсонський державний університет
Анастасія Маркелюк (Херсон), студентка,
Херсонський державний університет*

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ГОДОНІМІКИ В ОБЛАСНИХ ЦЕНТРАХ ПІВДНЯ ТА СХОДУ УКРАЇНИ

Годоніміка (назви вулиць та провулків, проспектів ті ін.) – це важлива складова символічного простору міста та частина історико-культурного дискурсу. Цим, наприклад, пояснюється постійний ідеологічний і політичний інтерес до неї. Проте, крім історичного та політичного наповнення, годоніміка включає в себе й інші значення – в тому числі і гендерний. Гендерні аспекти годоніміки віддзеркалюють гендерні аспекти суспільства взагалі, і владний дискурс зокрема. Маркуючи простір міста годоніміка не тільки репрезентує минуле, вона бере учать у формуванні гендерної культури населення, підтримує або змінює ставлення людей один до одного, промовляє про місце гендерних груп у суспільстві.

В Україні до гендерних питань у символічному просторі міста звертались неодноразово. Оксана Кісь досліджувала антропоцентризм в історії, особливості джерельної бази жіночої історії і концептуальні підходи до жіночого досвіду. Дослідниця наголошує, що історію, яку ми знаємо зараз, писала невелика група білих чоловіків, тому досвід жінок репрезентується в категоріях одвічних жертв, а їх роль в історії оцінюється досягненнями у сферах, що зайняті виключно чоловіками, в той час як види діяльності, що були притаманні жінкам залишаються поза увагою [2]. Наталія Івчик досліджувала гендерні аспекти символічного простору міста Рівного аналізуючи сучасні місця пам'яті [11]. Також звертаючись до пам'ятників, Юлія Сабадишина наголошує на тому, що символічний простір Львова переповнений чоловічими меморіалами, при цьому жіночих не тільки мало, вони ще й «заховані» на кладовищах чи подвір'ях шкіл [1]. Проте серед статей згаданих авторок бракує праць, присвячених гендерним аспектам міської топоніміки.

Суттєво вплинула на годоніміку в містах України кампанія декомунізації 2015-2016 років, яка проходила відповідно до Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їх символіки”, і найбільш активно проходила в містах Півдня та Сходу України. Саме в населених пунктах цих регіонів центральні вулиці та проспекти більшості міст ще носили ім'я Леніна до 2015 року. Міста Центрального та Західного регіонів України позбавилися комуністичних назв (принаймні найбільш одіозних) ще у 90-х роках. Тому в якості об'єкта дослідження ми обрали саме обласні центри Півдня та Сходу України, в яких декомунізація суттєво змінила символічний простір міста. Виключенням тут є Одеса, де найбільш одіозні комуністичні назви теж зникли у 90-х, але за інших причин, і Сімферополь, Донецьк та Луганськ – адміністративні центри тимчасово окупованих територій. Тобто фокус нашого дослідження припав на Південно-Східний регіон України із включенням до нього Полтави, де найбільша хвиля перейменувань також припала саме на період декомунізації в 2015-2016 роках.

Кампанія з перейменування вулиць, яка пройшла в 2015-2016 роках в населених пунктах Півдня та Сходу України досягла своєї основної мети – комуністичні назви зникли з їх мап. Проте паралельно відбулися зміни і в гендерному навантаженні годоніміки.

Передусім, змінилися частки вулиць, названих іменами видатних чоловіків і жінок. З карт усіх розглянутих південно-східних міст України зникли вулиці Рози Люксембург, Клари Цеткін, Олександри Коллонтай, у Харкові було перейменовано узвіз Пасіонарії (Долорес Іббарулі), у Дніпрі – вулиця Серафіми Гопнер, у Дніпрі та Миколаєві – Людмили Сталь. Тут треба відзначити, що попри те, що згадані історичні постаті мали відношення до комуністичних партій своїх країн, вони також були видатними представницями світового жіночого руху, який завжди був частиною лівого політичного крила, адже на зламі ХІХ-ХХ століття більшість учасниць жіночого руху, в тому числі українського, були соціалістками. Олександрі Коллонтай “не допомогло” й те, що перша у світі жінка-посол походила зі старовинного українського козацького роду Домонтовичів.

Звісно, що з мап усіх міст регіону зникли вулиці та провулки членів родини Ульянових-Леніних: вулиці Надії Крупської, яких, наприклад, у Херсоні було дві – вулиця та провулок, Анни Єлізарової та Марії Ульянової (у Миколаєві), а також комуністичних діячок та революціонерок локального рівня – єдиної жінки-командирки бронепоезда Людмили Мокієвської (Дніпро), революціонерок Дори Любарської та Іди Краснощокіної (Херсон).

З’явилося натомість на картах південно-східних обласних центрів ряд нових жіночих імен. Найбільш числений і строкатий перелік склався у Дніпрі. В ньому княгиня Ольга, Ярославна, Роксолана, відома окультистка Олена Блавацька, жінки-меценатки часів Російської імперії, українські співачки Марія Заньковецька та Соломія Крушельницька, письменниці Олена Теліга, Марія Гринченко та Олена Ган, вчена Наталія Полонська-Василенко, художниці Марія Примаченко і Тетяна Пата (майстриня петриківського розпису) та ін. У Полтаві з’явилися вулиці, названі іменами громадських діячок: Оксани Мешко та Катерини Скаржинської, професорки Віри Жук та низки мисткинь: Віри Холодної, Олександри Путря, Ганни Старицької, Віри Роїк та ін. У Запоріжжі з’явилося лише дві нові жіночі вулиці – Ольги Кобилянської та Олени Теліги. Мапу Херсона урізноманітнили вулиці просвітниць сестер Гозадінових, астрономки Олени Казимирчак-Полонської та співачки Оксани Петрусенко. У Харкові з’явилися годоніми названі іменами дизайнерки одягу Варвари Каринської, геологині Тетяни Устинової, артистки балету Наталії Дудинської, лікарки Любові Малої та чеської жінки-снайперки Ванди Биневської.

Лише поодинокі “жіночі” перейменування досягли другої (імплицитної) мети кампанії декомунізації – насичення української годоніміки політичними патріотичними назвами. Так, у Дніпрі з’явилася вулиця Марії Лисиченко – членкині Центральної Ради, членкині Української соціал-демократичної робітничої партії, активістки “Просвіти”, а у Полтаві – вулиця родини Русових – в тому числі Софії Русової, педагогині, однієї з піонерок українського жіночого руху, членкині Центральної Ради.

Таблиця 1. Гендерна приналежність перейменованих годонімів до і після декомунізації в обласних центрах Півдня та Сходу України.

місто	Кількість топонімів до перейменування					Кількість топонімів після перейменування				
	Жіно- чих	%	Чоло- вічих	%	Всього	Жіно- чих	%	Чоло- вічих	%	Всього
Дніпро	7	2,3	198	65,6	302	21	7,0	165	54,6	302
Запоріжжя	3	2,8	77	71,3	108	2	1,9	45	41,7	108
Миколаїв	4	3,1	83	64,8	128	1	0,8	31	24,2	128
Полтава	4	3,5	63	55,8	113	12	10,6	67	59,3	113
Харків	5	2,0	135	55,3	244	8	3,3	110	45,1	244
Херсон	6	6,1	55	56,1	98	3	3,1	36	36,7	98

*Частка жіночих та чоловічих назв розраховувалася не від загальної кількості годонімів, а від загальної кількості перейменованих вулиць.

Мапи досліджуваних областей насичились й новими чоловічими іменами. Часто вулиці перейменовувались на честь видатних козацьких ватажків: Пилипа Орлика (у Полтаві), Івана Сірка (у Запоріжжі), гетьмана Сагайдачного (у Херсоні) тощо, українських письменників: Павла Глазового (у Миколаєві), Григорія Квітки-Основ'яненка (у Запоріжжі), Семена Гулака-Артемовського (у Дніпрі) тощо. Значна частка перейменувань припала на відомих науковців та громадських діячів: Івана Липи (у Полтаві), Володимира Винниченка (у Дніпрі), найбільша їх частка по відношенню до загального масиву перейменованих чоловічих топонімів виявилась у Харкові, це вулиці Михайла Грушевського, Володимира Сосюри, Миколи Бажана тощо. До того ж, в Харкові з'явилося низка імен російських митців: Михайла Врубеля, Федора Достоєвського, архітектора Павла Альошина. Хвиля декомунізації «винесла на вулиці» також імена радянських науковців та техніків, передусім у Дніпрі: Андрія Сахарова та Запоріжжі: інженера Веденєєва, що не дуже відповідає другій (імплицитній) меті декомунізації – популяризації української історії і культури і перетворенню топонімів на маркерів, за якими місто можна було б ідентифікувати як українське.

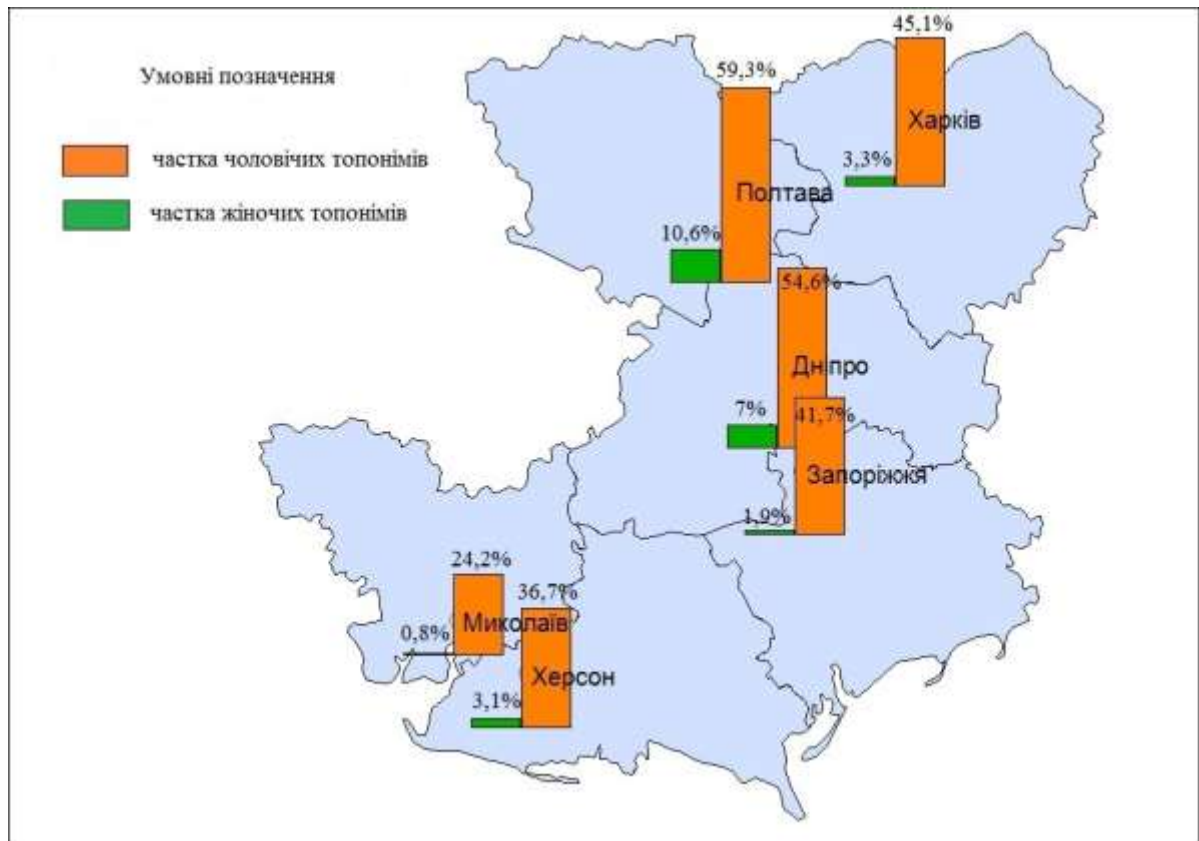

Рис. 1. Гендерна приналежність топоніміки окремих обласних центрів Півдня та Сходу України.

Кількісний аналіз перейменувань говорить про те, що в усіх взятих містах регіону кількість чоловічих назв суттєво переважає, інколи в десятки разів. У половині міст гендерний баланс у топоніміці трохи зсунувся у жіночий бік – це Полтава (на 7,1%), Дніпро (на 4,7%) і Харків (на 1,3%), а в половині зменшився ще більше – це Запоріжжя (на 0,9%), Миколаїв (на 2,3%) і Херсон (на 3,0%). Тобто на Сході спостерігається фемінізація топоніміки, а на Півдні – дефемінізація.

Натомість в досліджуваних містах простежується також зменшення чоловічих топонімів в загальному масиві перейменувань – у Дніпрі (на 11,0%), Запоріжжі (на 29,6%), Миколаєві (на 40,6%), Херсоні (на 19,4%) та Харкові (на 10,2%). Проте, Полтава не входить

до цього списку, в місті кількість чоловічих топонімів збільшилась на 3,5%. Тобто в загальному в Південно-Східному регіоні України спостерігається демаскулізація годоніміки, за виключенням Полтави, де має місце маскулізація. Зменшення кількості чоловічих топонімів може пов'язуватися з низкою причин. По-перше, стандартна уживана “лава запасних” українських видатних осіб порівняно невелика, і на місцях інколи не занадто переймаються пошуком нестандартних імен, особливо локального характеру. По-друге, цілком ймовірно також, що це пов'язано з особистою позицією членів та членкинь міських комісій з перейменувань, що висловлювали таку думку: якщо перейменовувати, то в нейтральну назву, не називати (особливо) головні проспекти ім'ям якоїсь конкретної історичної (української) персони [5, 6, 8, 9].

Гендерний аналіз кампанії перейменування дозволяє зробити наступні висновки. У всіх обласних центрах частка жіночих назв залишилася набагато меншою, ніж чоловічих, гендерний баланс у годоніміці міст регіону суттєво зсунутий у чоловічий бік. У більшості міст кількість жіночих годонімів зменшилася, а це означає, що одним з наслідків декомунізації стала дефемінізація годоніміки. З мап регіону зникли імена видатних учасниць жіночого руху – передусім Рози Люксембург, яка залишається видатною постаттю в історії Європи та світу, ім'я якої носять вулиці і площі низки європейських міст. Більш-менш помітний поступ в напрямку гендерного балансу спостерігається у містах Сходу України – у Дніпрі, Полтаві та Харкові, де з'явилося відносно багато нових жіночих назв, зокрема за рахунок видатних жінок локального характеру – місцевих лікарки, художниці, артистки, письменниці. В містах Півдня України навпаки відбулася дефемінізація годоніміки. Південь України, з цієї точки зору, залишається більш гендерно консервативним.

Причини цих процесів потребують подальшого вивчення. Можливо, збільшення/зменшення кількості жіночих/чоловічих назв пов'язано з наявністю відповідних лобістів в комітетах та комісіях, які займалися перейменуванням. Так, в Дніпрі вулиця Олени Блаватської з'явилась за сприяння Юлії Ревенко, завідувачки відділом Олени Блаватської в історичному музеї імені Д. Яворницького [6]. Можливо це явище пов'язано з історичною специфікою міст чи з іншими факторами. Проте можна зробити узагальнюючу гіпотезу, що гендерний аспект перейменування став заручником політичних поглядів осіб, які очолювали цей процес у містах регіону. Маніпуляції з іменами, як чоловічими, так і жіночими, дозволили уникнути появи на мапах деяких міст чи мікрорайонів більшої кількості назв, пов'язаних з українською політичною історією. Так сталося, наприклад, у Миколаєві, де за підсумками кількох засідань комісія відкинула більшість найменувань, пов'язаних з українською історією та з патріотами, які боролися за незалежність країни в ХХ столітті. Формально це виправдовується тим, що так було ще при першому присвоєнні назв вулицям Миколаєва у 1835 році [8]. І так виникає ще одна проблема – наскільки “нейтральні” назви вулиць, є нейтральними? Уникаючи появи на мапі міста будь-яких імен, легше відмовитися також від небажаних, зокрема від тих, якими називають вулиці в інших містах України. Так гендерний аспект знову стає політичним.

Список літератури:

1. Сабадишина Ю. Місто чоловіків. Чому Львів не пишається відомими жінками [Електронний ресурс] / Юлія Сабадишина – Режим доступу до ресурсу: http://tvoemisto.tv/exclusive/misto_cholovikiv_komu_z_zhinok_varto_vstanovyty_pamyatny_ky_u_lvovi_91937.html.
2. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології // *Український історичний журнал*. – 2012, № 2. – С. 159-172
3. Середа В. Регіональні особливості історичної ідентичності: гендерний аспект // *Вісник Одеського національного університету*. – 2007. – Т.12. – Вип.6. Соціологія і політичні науки. – С. 78-88.

4. Серета В. Політика пам'яті у міському просторі: вироблення теоретико-методологічної схеми дослідження // Вісник Одеського національного університету. – 2008. – Т.13. – Вип.5. Соціологія і політичні науки. – С. 214-223. 7 25. Серета В. Місто як lieu de mémoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2008. – Вип. 2. – С. 73-99.
5. Комісія з декомунізації назв вулиць у Полтаві: «Це не останній етап перейменувань топонімів у області» [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.0532.ua/news/1173725>.
6. Інформація щодо перейменування вулиць, проспектів, провулків, інших об'єктів топоніміки міста Дніпропетровська [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://old.dniprorada.gov.ua/komisiya-pereymenuvannya-mista/>.
7. Комісія з декомунізації представила результати своєї роботи: Ленінський район - Інгульський, проспект Леніна - Таврійський або Аркасівський [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://mkrada.gov.ua/news/1467.html>.
8. Мірошніченко А. Декомунізація у Миколаєві: блукаючи в «Бічних» і «Казематних» [Електронний ресурс] / Алла Мірошніченко. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1917755-dekomunizatsiya-u-mikolaevi-blukayuchi-v-bichnih-i-kazematnih.html>.
9. Іванов М. Декомунізація в Харкові закінчилася скандалом: всі подробиці народного голосування [Електронний ресурс] / Максим Іванов. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukr.segodnya.ua/regions/kharkov/dekommunizaciya-v-harkove-zakonchilas-skandalom-vse-podrobnosti-narodnogo-golosovaniya-666773.html>.
10. Носков В. Харківська мерія проводить обговорення нових назв вулиць за підтримки бюджетників [Електронний ресурс] / Володимир Носков. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27358117.html>.
11. Івчик Н. Гендерний ракурс символічного простору Рівного / М. Гон, П. Долганов, Н. Івчик // Місто пам'яті - місто забуття: палімпсести меморіального ландшафту Рівного: монографія / М. Гон, П. Долганов, Н. Івчик. – Рівне: Волинські обереги, 2017. – С. 232.